

doi 10.22059/JIS.2023.348313.1150

Research Paper

A new reading of the Pahlavi inscription in Mount Hossein (Naqsh-e Rostam 4)

Mohamadjavad Ovladhoseyn^{1✉} | Mojtaba Doroodi²

1. Corresponding Author; PhD Candidate in Iranian Old Languages, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: j.o.hoseyn@gmail.com
2. MA of Ancient Culture and Languages of Iran, Persepolis World Heritage Site, Shiraz, Iran. Email: doroodi.official@gmail.com

Article Info.

Abstract

Received:
2022/12/27

Accepted:
2023/04/11

Keywords:

*Inscription,
Middle Persian,
grave
inscription,
Naqsh Rostam,
burial.*

The subject of the current research is the reading of a new inscription in Mount Hossein, Fars province, Marvdasht Plain, near Naqsh-e Rostam. The discovery of this inscription took place in the last months of 1400 solar year; It has been widely reflected in the news agencies and it has been referred to as an inscription that contains the names of Zoroaster and Amherspandan and as a non-burial inscription. Names whose existence is not observed in this inscription. It will also be seen that the present inscription is among the burial inscriptions. According to the classification of private inscriptions in this region, the present inscription can be mentioned as Naqsh-e Rostam 4, which was written in Middle Persian tradition. Burial inscriptions include an important part of private writings with Zoroastrian tradition, which due to the ritual nature of the historical and cultural collection of Naqsh-e Rostam, most of the inscriptions found in this area also have the same feature. Among the burial inscriptions that have been seen in this before; We can refer to Shāh Ismā'il rock inscriptions, Darreh Boreh inscriptions, and Gird-e lak inscriptions. The present inscription also belongs to the same group of inscriptions. This inscription, measuring 30 x 35 cm, is engraved on top of a coffin in six lines, and it is said to belong to a person named Wahrām ī Mēhrag. According to the date mentioned in the inscription, it is likely to be related to the 6th of May in the year 40 of Yazdgerdi. This year is equal to 672 AD and 53 AH, which is the era of Muawiya's caliphate. Also, in this research, an attempt has been made to investigate the types of structures related to burial in Mount Hossein. The current research was conducted in the field and documents.

How To Cite: Ovladhoseyn, Mohamadjavad; Doroodi, Mojtaba (2023). A new reading of the Pahlavi inscription in Mount Hossein (Naqsh-e Rostam 4). *Journal of Iranian Studies*, 13 (3), 99-113.

Publisher: The University of Tehran Press.

خوانش جدید کتیبه پهلوی در کوه حسین (نقش رستم ۴)

محمدجواد اولادحسین^۱ | مجتبی دورودی^۲

۱. دانشجوی دکتری زبان‌های باستانی دانشگاه تهران، مسئول مرکز پژوهش‌های کتیبه‌شناسی تخت‌جمشید.

رایانامه: j.o.hoseyn@gmail.com

۲. کارشناس ارشد رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی ایران، سرپرست موزه و عضو مرکز پژوهش‌های کتیبه‌شناسی تخت‌جمشید.

رایانامه: doroodi.official@gmail.com

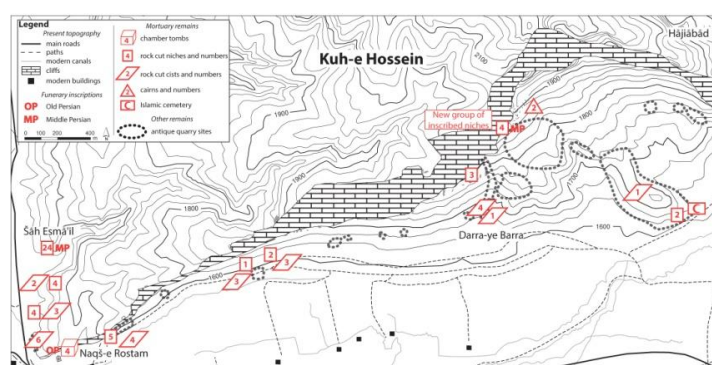
اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۲۱	<p>موضوع پژوهش حاضر خوانش کتیبه جدیدی در کوه حسین استان فارس، دشت مروذشت و در مجاورت نقش رستم است. کشف این کتیبه، که در واپسین ماه‌های سال ۱۴۰۰ صورت گرفت، بازتاب گسترده‌ای در خبرگزاری‌ها داشته است و از آن با عنوان کتیبه‌ای که نام زردشت و امهرسپندان در آن آمده است و به‌عنوان کتیبه‌ای غیر تدفینی یاد شده است. اسامی که وجودشان در این کتیبه مشاهده نمی‌شود. همچنین، مشاهده خواهد شد که کتیبه حاضر در زمره کتیبه‌های تدفینی به شمار می‌رود. با توجه به تقسیم‌بندی کتیبه‌های خصوصی در این منطقه می‌توان از کتیبه حاضر با عنوان نقش رستم ۴ نام برد که با سنت فارسی میانه (پهلوی کتابی) به تحریر درآمده است. کتیبه‌های تدفینی بخش مهمی از نوشته‌های خصوصی با سنت زردشتی را شامل می‌شود که به دلیل ماهیت آیینی مجموعه تاریخی فرهنگی نقش رستم، بخش عمده‌ای از کتیبه‌های یافته‌شده در این محدوده نیز همین ویژگی را دارند. از جمله کتیبه‌های تدفینی که پیش‌تر در این کوهستان مشاهده شده است می‌توان به کتیبه‌های صخره شاه‌اسماعیل، کتیبه‌های دره‌بره و کتیبه گردلک اشاره داشت. کتیبه حاضر نیز به همین گروه از کتیبه‌ها تعلق دارد. این کتیبه در اندازه ۳۰ در ۳۵ سانتی‌متر بر فراز یک تالوت در شش سطر نقر (کنده‌کاری) شده است و خبر از تعلق آن به فردی به نام بهرام مهرگ نیک‌دین دارد که با جمله دعایی «بهشت به‌راهش باشد» پایان یافته است. با توجه به تاریخ اشاره‌شده در کتیبه به احتمال زیاد می‌توان آن را مربوط به ششم اردیبهشت سال ۴۰ یزدگردی، دانست. این سال برابر با ۶۷۲ میلادی و ۵۳ هجری قمری یعنی دوران خلافت معاویه است.</p>
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۱۳	
واژه‌های کلیدی: کتیبه، فارسی میانه، گورنوشته، نقش رستم، تدفین.	

استناد به این مقاله: اولادحسین، محمدجواد؛ دورودی، مجتبی (۱۴۰۲). خوانش جدید کتیبه پهلوی در کوه حسین (نقش رستم ۴). فصلنامه پژوهش‌های ایران‌شناسی، ۱۳ (۳)، ۹۹-۱۱۳.

مقدمه

کوه حسین نام کوهی در دشت مرو دشت است که با عرض جغرافیایی $30^{\circ} 30' 30''$ شمالی و طول جغرافیایی $53^{\circ} 30' 52''$ شرقی و در امتداد شمال غرب- جنوب شرق با ارتفاع متوسط ۳۰۰۰ متر قرار دارد (نقشه ۱).^۱ کوه حاجی آباد، کوه شهر استخر یا کوه نفشت از دیگر نام‌هایی است که برای این کوهستان عنوان شده است (شاپور شه‌بازی، ۱۳۹۶: ۲۴). نقش رستم در دامنه جنوب غربی این کوهستان قرار دارد که علاوه بر نقش برجسته‌ها و آثار باستانی، در بردارنده نوشته‌ها و کتیبه‌های متعدد از روزگار هخامنشی و ساسانی تا عهد قاجار است،^۲ همچنین در پنج کیلومتری شمال غربی نقش رستم در غار حاجی آباد کتیبه‌های دوزبانه شاپور یکم قرار دارد (جعفری دهقی، ۱۳۹۵: ۵۳-۵۴). کتیبه‌ای که در این پژوهش از آن با عنوان کتیبه کوه حسین نام برده می‌شود در حدفاصل همین مسیر قرار دارد. پیش از این نیز، در پیرامون همین منطقه، کتیبه‌های خصوصی با سنت تدفینی مشاهده شده است که شرح گذرای آن سپس‌تر از نظر خواهد گذشت.

نقشه ۱. کوه حسین، آثار باستانی و کتیبه‌های آن (Cereti & Gondet, 2015: 370)

بررسی آثار تدفینی موجود در کوه حسین

همان‌گونه که ذکر شد، در کوه حسین آثار تدفینی پرشماری مشاهده می‌شود که بررسی آن‌ها به‌ویژه از دو منظر حائز اهمیت است. نخست تاریخ و دوره‌ای که این آثار بدان تعلق دارند. دو دیگر، ساختار آثار تدفینی به جای مانده است که از منظر اجتماعی مربوط به روزگار گذشته به‌ویژه در امر تدفین ایرانی

۱. درباره جغرافیای این کوهستان نک: (زمانی؛ طاهری؛ سمیعی، ۱۳۹۰) نیز: (قنبری؛ نیکونژاد؛ صابری، ۱۳۹۱: ۱۲۸۸).

۲. برای بررسی آثار نوشتاری نقش رستم در دوران هخامنشی نک: (Lecoq, 1997: 219-226). برای بررسی کتیبه‌های ساسانی نقش رستم نک: (Sprengling, 1953: 1-60). برای بررسی آثار دوران اسلامی در نقش رستم نیز نک: (مصلی نژاد؛ اولادحسین؛ دورودی، ۱۴۰۱).

درخور توجه است. از همین روی، در بخش زیر نگاهی گذرا به دو محتوای اشاره‌شده در آثار تدفینی کوه حسین خواهیم داشت.

انواع ساختارهای تدفینی کوه حسین و تاریخ نقر آن‌ها

شاخص‌ترین اثر تدفینی در کوه حسین، که نمونه‌ای کهن از تدفین در ایران باستان به شمار می‌رود، آرامگاه‌های هخامنشی موجود در نقش رستم است که از این میان فقط آرامگاه داریوش است که دربردارنده چهار گروه کتیبه است (Schmidt, 1970: 80-90). دیگر آثار شاخص موجود در این کوهستان مربوط به روزگار پس از هخامنشیان است (درباره ساختارهای تدفینی در کوه حسین و دیگر مناطق نک. Huff, 2004: 593-630). برخی از این آثار به صورت تابوت‌های سنگی در دل صخره کوهستانی ایجاد شده‌اند (تصویر ۱) و برخی دیگر به صورت طاقچه‌هایی در سینه و دیواره کوهستان مشاهده می‌شوند (تصویر ۲). همچنین، باید به این ساختارها، حوضچه‌های کوچک یا بزرگ، مربع‌شکل یا دایره‌مانندی را که در سرتاسر کوهستان پراکنده‌اند نیز افزود (تصویر ۳). پژوهش‌های اخیر بیانگر این امر است که همه این ساختارها به دخمه‌گاه تعلق دارند. به عبارت دیگر، یک دخمه‌گاه تمامی این ساختارها را در پیرامون خود دارد (Doroodi, Hajiani, 2021: 31-56). تعداد بسیاری از این آثار تدفینی هیچ‌گونه نبشته‌ای ندارند (تصاویر ۱، ۲، ۳) با این حال، تعدادی از آن‌ها نیز دارای کتیبه هستند. به‌طور کلی، نوشته‌های موجود بر این آثار تدفینی اغلب از واژه دخمه و به‌ندرت از واژه استودان استفاده کرده‌اند.^۱ نکته درخور توجه این آثار تدفینی فرم و ساختار متفاوت و متنوعی است که می‌تواند به‌عنوان شاخصی از دوره تاریخی آنان به‌شمار رود (برای بررسی اغلب عناصر تدفین در ارتفاعات حاجی‌آباد نک: توکل، ۱۳۹۴).

تصویر ۲. نمونه‌ای از طاقچه‌های سنگی کوه حسین که فاقد کتیبه‌اند (نگارندگان)

تصویر ۱. نمونه‌ای از تابوت‌های سنگی موجود در کوه حسین، جنب نقش رستم (نگارندگان)

۱. فقط در دو مورد تاکنون در نوشته‌ها به واژه استودان اشاره شده است، یکی در کتیبه میدانک کازرون و دیگری در کتیبه کوه رحمت (دورودی، اولادحسین، فدایی، ۱۴۰۰: ۸).

تصویر ۳. نمونه‌ای از سنگ‌آب‌های تدفینی حوالی نقش رستم (نگارندگان)

مثلاً در پشت نقش رستم، آثار تدفینی موسوم به صخره شاه‌اسماعیل دیده می‌شود که ۲۴ طاقچه تدفینی در آنجا دیده می‌شود و دربردارنده شش کتیبه هستند (تصویر ۴).

تصویر ۴. دخمه‌گاه صخره شاه‌اسماعیل دارای شش کتیبه تدفینی است (نگارندگان)

هرچند کتیبه‌های موجود در این ناحیه فاقد تاریخ است، فرم این طاقچه‌های تدفینی، که تعدادی از آن‌ها بر فراز خود ساختاری گنبدی‌شکل را به نمایش گذارده‌اند، سبب شده است تا بعضی از پژوهشگران آن‌ها را متعلق به خانواده‌ای در روزگار ساسانی برشمردند (تفضلی، ۱۳۷۷: ۱۰۴). همچنین بنگرید به: (Trümpelmann, 1984: 322-323) و نیز (Gropp, 1970: 205-207). کتیبه‌های موسوم به دره‌بره نیز که دربردارنده سه جفت طاقچه تدفینی در دیواره کوهستان هستند (Cereti;Gondet, 2015: 370) و همچنین کتیبه گردلک که حفرة مربع‌شکل کوچکی بر فراز خود دارد (نصراله‌زاده، ۱۳۹۳: ۱۹۸) نیز تاریخ کتابت را ارائه نمی‌دهند (تصویر ۵). با این حال، پژوهشگران آن‌ها را به اوایل دوران اسلامی منتسب کرده‌اند (Cereti &Gondet, 2015: 367-403) که به احتمال زیاد فرضیه‌ای منطقی می‌نماید،

زیرا این آثار به کتیبه معرفی شده در پژوهش اخیر بسیار نزدیک‌اند و تنها کتیبه‌ای که در این میان دربردارنده تاریخ است کتیبه کوه حسین یا نقش رستم ۴ است که شرح آن از نظر خواهد گذشت.

آثار نوشتاری کوه حسین (پیشینه پژوهش)

کوه حسین علاوه بر آثار موجود در نقش رستم، در ارتفاعات و دامنه‌های خود کتیبه‌های خصوصی متعددی ارائه داده است. بیست و چهار دخمه با شش کتیبه تدفینی در مکانی به نام امامزاده شاه اسماعیل (نقشه ۱) و در پشت نقش رستم (Gropp, 1970: 205-207) از جمله کتیبه‌های این کوهستان به‌شمار می‌روند. در مسیر راه نقش رستم به حاجی‌آباد و در دامنه کوه حسین کتیبه‌ای تدفینی وجود دارد که نخستین بار ارنست هرتسفلد از آن طرحی ارائه داده است.^۱ سپس‌تر در سال ۱۳۸۴ بحرانیان از کتیبه نویافته سنگ‌مزاری سخن می‌گویند که به دختری تعلق دارد که در هنگام مأموریت کارشناسان سازمان میراث فرهنگی کشف شده و ایشان از روی عکس آن را قرائت کرده است (بحرانیان، ۱۳۸۴: ۵۴). اما این همان کتیبه‌ای است که در طراحی‌های هرتسفلد پیش‌تر آمده بود (تصویر ۵) و هرتسفلد از مکان آن با عنوان گردلک^۲ یاد کرده است. نصراله‌زاده در ۱۳۹۳، بدون اشاره به بحرانیان، خوانش متفاوتی را از کتیبه ارائه داده است. ایشان با اشاره به طراحی هرتسفلد، مبنی بر پیشگامی او، بر ثبت این کتیبه مهر تأیید می‌زند با افزودن این توضیح که در سال ۱۳۸۱ همراه با شایگان کتیبه را مشاهده نموده است (نصراله‌زاده، ۱۳۹۳: ۱۹۸). بر فراز همین بخش از کوهستان و به سمت غار حاجی‌آباد چرتی و گنده به نه کتیبه دیگر اشاره می‌کنند که در شمار کتیبه‌های خصوصی قرار دارند (Cereti & Gondet, 2015: 367-403). کتیبه‌ای که در این پژوهش بدان پرداخته می‌شود قبل از کتیبه حاجی‌آباد (گردلک) اما در دامنه‌های بالاتر از آن قرار دارد و به نقش رستم نزدیک‌تر است (تصاویر ۶ و ۷ و نیز نقشه ۲).

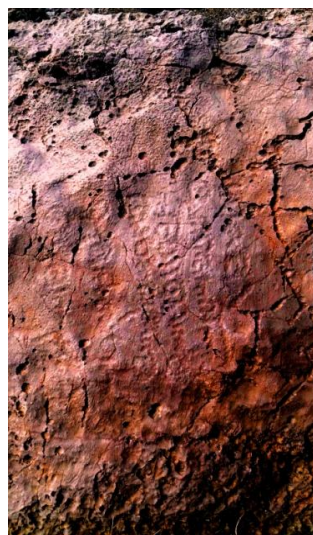

تصویر ۵. کتیبه حاجی‌آباد، هرتسفلد نخستین بار طرحی از آن را با عنوان کوه گردلک ارائه داده است. بحرانیان (۱۳۸۴) و نصراله‌زاده (۱۳۹۳) دو خوانش متفاوت از آن داشته‌اند. عکس از: محمدعلی مصلی‌نژاد

۱. دفتر طراحی هرتسفلد ج ۸: FS-FSA_A.6_02.01.07.007

تصویر ۶. کتیبه کوه حسین روی صخره و تابوت سنگی زیر آن. عکس از: محمدعلی مصلی نژاد

تصویر ۷. وضعیت کتیبه و تحریر عمودی آن. عکس از: محمدعلی مصلی نژاد

نقشه ۲. نمای هوایی از جایگاه کتیبه نقش رستم ۴ (Google Earth, 2023)

کتیبه پهلوی کوه حسین (نقش رستم ۴)

این کتیبه را نخستین بار ابوالحسن نجف‌زاده اتابکی در تاریخ بیست‌ویکم دی‌ماه ۱۴۰۰ در خبرگزاری ایلنا (کدخبر: ۱۱۸۱۳۳۱) معرفی کرد. ایشان به شرح خوانش خود از کتیبه بدین مضمون پرداخت: «یکی از کتیبه‌های بی‌نظیری که ما اخیراً در حوالی شهر استخر و دامنه شرقی کوهستان نقش رستم کشف نمودیم، کتیبه‌ای است که پس از خوانش آن دریافتیم نام 'دادار امهر سپند' (آفریدگار مقدس) و 'زردشت' (پیام‌آور بزرگ ایرانی) در آن یاد شده است.» ایشان همچنین ابراز داشت: «این کتیبه مربوط به اواخر دوره ساسانی است که به خط پهلوی کتابی در شش سطر به‌وسیله شخصی به نام 'ماهداد' از اهالی شهر استخر به روی یک صخره کنده طبیعی به نگارش درآمده است.»^۱ پس از آن، همه خبرگزاری‌های داخلی و بین‌المللی به انتقال این مضمون و محتوا پرداختند. با توجه به اینکه این منطقه در حریم درجه‌یک پایگاه میراث جهانی تخت‌جمشید قرار دارد، در تاریخ بیست‌وپنجم همان ماه، مدیریت پایگاه میراث جهانی تخت‌جمشید در گفت‌وگو با ایسنا (کدخبر: ۱۴۰۰۱۰۲۵۱۷۹۲۰) ضمن تأیید کشف کتیبه اعلام داشت: «بخشی از خبر منتشره در یکی از خبرگزاری‌ها در ارتباط با محتوای کتیبه نویافته و اشاره به وجود نام زردشت در متن آن توسط کاشف کتیبه مخدوش است. پایگاه میراث جهانی تخت‌جمشید تنها گزارش یافته شدن کتیبه را دریافت کرده و تاکنون گزارش مکتوب تخصصی درباره متن کتیبه و محتوای آن از سوی شخص یابنده مبنی بر صحت محتوای کتیبه به این مرکز ارائه نگردیده است، بنابراین محتوای مطرح‌شده مورد تأیید این پایگاه نیست.»^۲ اما خبر نخستین مربوط به این کتیبه و خوانش نادرست پیش از تأییدیه چاپ در نشریات تخصصی، بعد تازه‌ای به مباحث مربوط به این کتیبه و خوانش نادرست پیش از تأییدیه چاپ در نشریات اسفندماه ۱۴۰۰ خبرگزاری امرداد، در مقاله‌ای با تیتیر «سنگ‌نبشته نویافته با نام زردشت آسیب دید» با نقل قول از اتابکی به این آسیب پرداخت. نام‌برده در این خبر ابراز داشت: «هنگامی که این سنگ‌نبشته را مورد خوانش قرار دادیم و پی بردیم که نام زردشت در این سنگ‌نبشته به نگارش درآمده، در بازدید میدانی و سپس با درخواست یک نامه رسمی از بنیاد پژوهشی پارسه- پاسارگاد خواستار جابه‌جایی این سنگ‌نبشته برای حفاظت به پایگاه نقش رستم یا تخت‌جمشید شدیم که پس از گذر چندین ماه از جابه‌جایی آن خودداری کردند و این در حالی بود که به هشدارهای پی‌درپی ما برای در مخاطره قرار گرفتن این سنگ‌نبشته (با دیرینگی دوره ساسانی) هیچ واکنشی انجام ندادند.»^۳ این مطلب زمانی عنوان شد که مشاوران مرکز پژوهش‌های کتیبه‌شناسی تخت‌جمشید با مشاهده کتیبه ابراز داشتند به‌هیچ‌وجه نام زردشت، دادار امهرسپند و حتی شخصی به نام ماهداد در کتیبه نیامده است. به هر روی، گستردگی حواشی مربوط به

۱. www.ilna.ir/ بخش فرهنگ-هنر-۱۱۸۱۳۳۱/۶-جزئیات تازه-از-کشف نام-زرتشت-روی-کتیبه-ای-در-دشت-مرو دشت

۲. www.isna.ir/news/1400102517920/ محتوای-متن-کتیبه-نویافته-در-نقش-رستم-هنوز-مشخص-نیست

3. <https://amordadnews.com/116747/>

خبر نخست تا بدان حد پیش رفت که نماینده محترم ایرانیان زردشتی در مجلس شورای اسلامی پیگیر وضعیت این کتیبه شد و در دو نامه پیاپی در تاریخ هفدهم فروردین ماه ۱۴۰۱ و نیز بیست و دوم اردیبهشت ماه ۱۴۰۱ خواستار جوابیه و قرائت متن کتیبه از سوی پایگاه میراث جهانی تخت جمشید شدند. سرانجام، در نامه مدیریت پایگاه میراث جهانی تخت جمشید در تاریخ هجدهم تیرماه ۱۴۰۱ به مرکز پژوهش‌های کتیبه‌شناسی، خوانش این کتیبه به همراه داوری در نشریات تخصصی در اولویت قرار گرفت. این کتیبه در اندازه ۳۰ در ۳۵ سانتی‌متر بر فراز یک تابوت تدفینی در شش سطر نقر شده است. آنچه از نظر خواهد گذشت شرح و قرائت کتیبه مذکور است (تصویر ۲). درباره شماره‌گذاری این کتیبه، که از آن با عنوان نقش رستم ۴ یاد شده است، بایسته است بدین نکته اشاره شود که این موضوع با توجه به شماره‌گذاری پیشین از کتیبه‌های خصوصی نقش رستم انجام شده است (در این باره نک. نصراله‌زاده، ۱۳۹۸: ۱۶۳-۱۶۸). کتیبه‌های شاهان و رجال دوران ساسانی با حروف لاتین مشخص می‌شوند. از جمله کتیبه اردشیر در نقش رستم (ANRm)، شاپور اول در کعبه زردشت (ŠKZ) و نیز کتیبه دیگرش بر روی نقش برجسته پیروزی بر والرین (ŠNRm) و کتیبه‌های کرتیر در آن مکان که بر کعبه زردشت (KKZ) و پشت نقش برجسته شاپور (KNRm) مشاهده می‌شوند.

حرف‌نویسی، آوانویسی و تحلیل کتیبه کوه حسین (نقش رستم ۴)

کتیبه کوه حسین در شش سطر به صورت عمودی تحریر شده است و با توجه به آنچه در فرازهای زیر از نظر خواهد گذشت، این کتیبه را می‌توان در شمار کتیبه‌های تدفینی قرار داد. وجود یک تابوت سنگی در زیر آن، خود این موضوع را تأیید می‌کند (تصویر ۶). همچنین، باید اشاره داشت علاوه بر تابوت سنگی مربوط به این کتیبه، در پیرامون آن تابوت‌های سنگی و نیز حفره‌های تدفینی متعددی قابل مشاهده است.

حرف‌نویسی:

1. dhmk w ³ hl ³ m Y	4. Y YWM hwrdt ¹ ŠNT
2. Mh ¹ lk ¹ hw-dyn ¹ <s>	5. 40 whšt ¹ A-š bhl
3. BYRH ¹ r ¹ t ¹ whšt ¹ [¹]	6. YHWWN

آوانویسی:

1. daxmag Wahrām ī	4. ī rōz [ī] Hordād sāl
2. Mēhrag hū-dēn <s>	5. 40 wahišt ā-š bahr[ag]
3. māh[ī] Ardwhišt	6. bawād

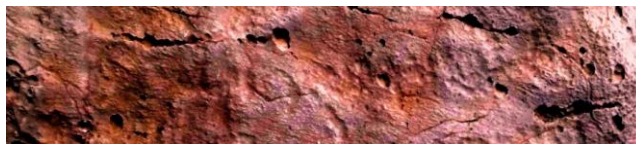
سطر نخست (تصویر ۸):

دخمه
۱۳۹۸

تصویر ۸. طرح و تصویر سطر نخست کتیبه

نخستین واژه از سطر نخست که قابل شناسایی است کلمه *daxmag* (دخمه) است. در کتیبه‌های تدفینی اغلب در همه گورنشته‌هایی که پیش‌تر یافته شده‌اند این عبارت به دو صورت *en daxmag* و یا *en daxmag* مشاهده می‌شوند (نصراله‌زاده، ۱۳۹۸: ۶۹). با توجه به اینکه پیش و پس از این واژه نمی‌توان ضمیر اشاره *en* (این) را مشاهده کرد یا ردی از آن را بازجست، به نظر می‌رسد واژه دخمه نخستین کلمه در این کتیبه باشد که بلافاصله پس از آن اسم خاص *Wahrām* (بهرام) مشاهده می‌شود. نشان کسره اضافه (Y) آخرین حرف این سطر است. بنابراین، در سطر نخست عبارت: «دخمه بهرام...» قابل مشاهده است (برای بررسی صورت تحریر پهلوی واژه *daxmag* و نیز *Wahrām* نک: مکنزی، ۱۳۹۰: ۳۶۹ و ۳۸۰).
سطر دوم (تصویر ۹):

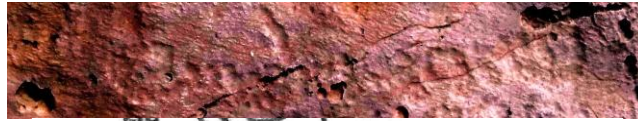

مهرگ
۱۳۹۸

تصویر ۹. طرح و تصویر سطر دوم از کتیبه

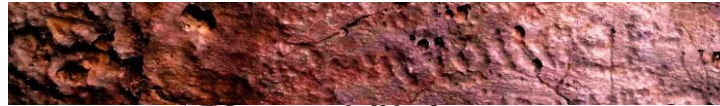
نخستین واژه از سطر دوم کتیبه فردی است که دخمه به او تعلق دارد. این واژه در پژوهش پیش‌رو به صورت *mē[h]rag* خوانش شد که پدر صاحب کتیبه به شمار می‌رود. بنابراین، نام «بهرام پسر مهرگ» به فردی اشاره دارد که تابوت سنگی به او تعلق داشته است. پس از آن صفت *hū-dēn* (نیک‌دین) آمده است. این سطر از کتیبه واژه‌های دیگر نیز داشته است که تنها نشانی ضعیفی از حرف (s) در آن واضح است. در قسمتی که حرف (h) در حرف‌نویسی واژه *mē[h]rag* تشخیص داده شده است. تردیدی نیز برای نگارندگان به وجود آورد که احتمال اینکه این جزء، زائده و آسیب سنگ باشد نیز هست؛ که در این صورت این کلمه به

همراه حرف پس از آن به واژه هزوارشی *malkān* (شاهان) بسیار شبیه است و چه بسا بتوان این دو واژه را به شکل «بهرام شاهان» نیز خواند که در آن صورت سخن از دخمه‌گاهی است که عنوان «بهرام‌شاهی» به خود داشته است (برای بررسی صورت تحریر پهلوی واژه *malkān* نک: مکنزی، ۱۳۹۰: ۴۰۵).
 سطر سوم (تصویر ۱۰):

تصویر ۱۰. طرح و تصویر سطر سوم از کتیبه

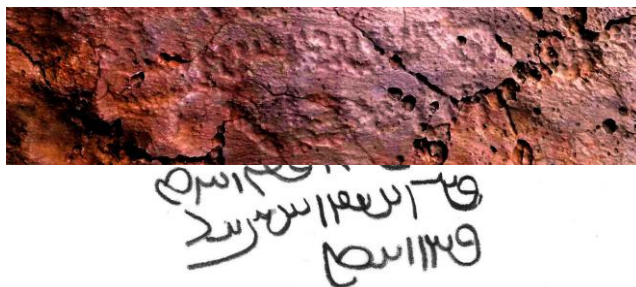
سطر سوم با واژه‌ی هزوارشی *māh* (ماه) شروع شده است که همراه با واژه‌ی پس از خود یعنی *Ardwahišt* (اردیبهشت) اشاره به اردیبهشت‌ماه به‌عنوان زمان تدفین یا نقر کتیبه دارد (برای بررسی صورت تحریر پهلوی واژه *māh* نک: مکنزی، ۱۳۹۰: ۳۶۴ و برای واژه *Ardwahišt* نک: همان: ۳۵۱).
 سطر چهارم (تصویر ۱۱):

تصویر ۱۱. طرح و تصویر سطر سوم از کتیبه

نشان کسره اضافه (Y) آغازگر کتیبه در سطر چهارم است. بعد از آن عبارت هزوارشی *rōz* (روز) آمده است و با پیوستن به واژه *Hordād* (خرداد)، تداعی‌کننده‌ی روز ششم ماه است؛ یعنی ششمین روز از اردیبهشت‌ماه و بلافاصله در انتهای این سطر کلمه هزوارشی *sāl* (سال) آمده است؛ که عدد مربوط به آن آغازگر سطر پنجم خواهد بود (برای بررسی صورت تحریر پهلوی واژه *rōz* نک: مکنزی، ۱۳۹۰: ۳۷۳ و برای واژه *Hordād* نک: همان: ۳۶۴. برای واژه *sāl* نیز، نک: همان: ۴۲۳).

سطر پنجم و ششم (تصویر ۱۲)

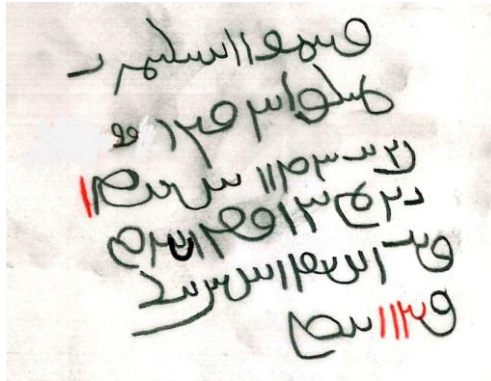
تصویر ۱۲. طرح و تصویر سطر سوم از کتیبه

همان‌گونه که اشاره شد، این سطر باید با عددی آغاز شود که در خوانش پیش‌رو این عدد سال ۴۰ است؛ هرچند به‌نظر می‌رسد این تحریر یک دندان‌ه یا زائده اضافه دارد که می‌تواند ناشی از آسیب سنگ باشد؛ به‌ویژه که در این کتیبه آسیب و فرسایش بسیار دیده می‌شود. بنابراین، ششم اردیبهشت‌ماه سال ۴۰ یزدگردی به احتمال زیاد سال نقر کتیبه است. کریستین‌سن در مورد گاهشمار یزدگردی این‌گونه آورده است: «ایرانیان را عادت این بود که تاریخ را از سال جلوس هر پادشاهی به حساب می‌آوردند. چون بعد از یزدگرد ایران پادشاهی نیافت، زردشتیان همان سال جلوس یزدگرد سوم را مبدأ تاریخ خود قرار داده و تا این زمان دنبال کرده‌اند و آن را تاریخ یزدگردی می‌خوانند» (کریستین‌سن، ۱۳۸۵: ۲۶۴). سال اشاره‌شده بر کتیبه حاضر، برابر با ۶۷۲ میلادی و ۵۳ هجری قمری است که دوران خلافت معاویه به‌شمار می‌رود (صداقت‌کیش، ۱۳۸۹: ۱۵۵). بعد از سال، واژه wahišt (بهشت) آمده است که با پیوستن به جزء ā-š bahr (او را بهره) تداعی‌کننده اصطلاح همچنان رایج «بهشتش بهره باشد» است. در سطر ششم، فعل هزوارشی bawād (باشد) آخرین واژه این کتیبه به‌شمار می‌رود (تصویر ۱۳). در کتیبه گردلک که اندکی جلوتر از این کتیبه در دامنه‌های پایین‌تر کوهستان قرار دارد این اصطلاح به صورت ā-š wahišt bahr آمده است (بحرانیان، ۱۳۸۴: ۵۹؛ نصرالله‌زاده، ۱۳۹۸: ۱۶۸). همچنین، در کتیبه‌های دره‌بره که اندکی جلوتر از کتیبه حاضر امّا در دیواره‌های بالای کوهستان نقر شده‌اند، اصطلاح wahišt pahlom bahr آمده است (Cereti; Gondet, 2015: 386).

دوره تدوین کتیبه و ماندگاری سنن زردشتی

همان‌گونه که اشاره شد، این کتیبه در سال ۴۰ یزدگردی مقارن با سال ۵۳ هجری نقر شده است. در این سال‌ها، زیادبن ابیه، از سوی معاویه بر فارس حکمفرمایی داشته است (حسینی‌فسایی، ۱۳۸۸، ج ۱: ۱۸۴). هرچند در این روزگار، یعنی در زمان خلافت امویان، اهالی استخر و فارس اوضاع مساعدی نداشته‌اند،

نشانی‌ها حکایت از آن دارند که هنوز شمار آتشکده‌ها فراوان بوده است و باورمندان به کیش باستانی همچنان به حیات خویش و حفظ سنن و آداب و رسوم خویش ادامه می‌داده‌اند (بویس، ۱۳۸۳: ۱۸۱-۱۸۲).

تصویر ۱۳. طرح نهایی از کتیبه کوه حسین، بخش‌های قرمز رنگ به شدت آسیب دیده است.
ترجمه: «دخمه بهرام مهرگ، بهدین، ماه اردیبهشت روز خرداد سال ۴۰، پس بهشت بهره او باد.»

برآمد

آنچه از نظر گذشت، شرح و خوانش کتیبه کوه حسین است که در واپسین ماه‌های سال ۱۴۰۰ مشاهده و معرفی شده بود. بدون تردید، این کوه هنوز کتیبه‌های نایافته دیگری نیز در خود پنهان دارد که پیدایی و خوانش آن‌ها بر غنای پیشینه زبان فارسی، به‌ویژه فارسی میانه، خواهد افزود. این کتیبه، که در شش سطر و به خط پهلوی کتابی تحریر شده است، به شخصی به نام بهرام مهرگ تعلق دارد که تابوت سنگی او نیز بر صخره‌ای در زیر کتیبه مشاهده می‌شود. ترجمه این کتیبه، بنابر پژوهش حاضر، بدین قرار است: «دخمه بهرام مهرگ، بهدین، ماه اردیبهشت روز خرداد سال ۴۰، پس بهشت بهره او باد.»

نگارندگان بر خود لازم می‌دانند از زحمات جناب دکتر حمید فدایی مدیریت سابق پایگاه میراث جهانی تخت جمشید، که در مستندنگاری‌های مربوط به این کتیبه و دیگر کتیبه‌های دشت مرو دشت یاری‌مان کرده‌اند، صمیمانه قدردانی نمایند. همچنین بایسته است از زحمات آقای ابوذر توکل، کارشناس ارشد باستان‌شناسی پایگاه میراث جهانی تخت جمشید، سپاسگزاری نماییم. بدون تردید، نکات ارزشمند ایشان در ارتباط با عناصر تدفینی کوه حسین بسیار در نتیجه این پژوهش تأثیرگذار بوده است.

منابع

- بحرانیان، حمیده (۱۳۸۴). «کتیبه نو یافته سنگ مزار در محوطه باستانی نقش رستم»، اثر، س ۲۶، ش ۳۸ و ۳۹، ص ۶۰-۵۴.
- بویس، مری (۱۳۸۳). *زردشتیان باورها و آداب دینی آن‌ها*، ترجمه عسکر بهرامی، تهران: ققنوس.
- توکل، ابوذر (۱۳۹۴). «مطالعه شواهد باستان‌شناختی مربوط به تدفین زردشتیان باستان در ارتفاعات حاجی‌آباد مرودشت»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته باستان‌شناسی، گرایش دوران تاریخی، مازندران: دانشگاه مازندران.
- جعفری‌دهقی، محمود (۱۳۹۵). *راهنمای کتیبه‌های فارسی میانه (پهلوی ساسانی)*، تهران: سمت.
- حسینی‌فسایی، حسن. ۱۳۸۸. *فارسنامه ناصری*، دوره دو جلدی، تهران: امیرکبیر.
- دورودی، مجتبی؛ اولادحسین، محمدجواد و فدایی، حمید (۱۴۰۰). «کتیبه کوه رحمت (نویافته)»، پژوهش‌های ایران‌شناسی، دوره ۱۱، ش ۲، ص ۱-۱۶.
- زمانی، احمد؛ طاهری، فریبا و سمیعی‌اردبیلی، جعفر (۱۳۹۰). «آنالیز مورفوتکتونیک کوه حسین، استان فارس، جنوب غرب ایران»، اولین همایش ملی زمین‌شناسی ایران، ۴ و ۵ خردادماه، شیراز.
- شاپورشه‌بازی، علیرضا (۱۳۹۶). *راهنمای مستند نقش رستم*، تهران: سفیران.
- صداقت‌کیش، جمشید (۱۳۸۹). *شهر استخر و سه گنبدان*، شیراز: فرهنگ پارس.
- قنبری، حاتم؛ نیکونژاد، اسماء و صابری، محمدرضا (۱۳۹۱). «معرفی کوه حسین به‌عنوان منطقه نمونه زمین‌گردشگری»، ششمین همایش ملی زمین‌شناسی دانشگاه پیام نور، ۱۸ و ۲۰ آبان‌ماه، کرمان.
- کریستین‌سن، آرتور (۱۳۸۵). *ایران در زمان ساسانیان*، ترجمه رشید یاسمی، تهران: صدای معاصر.
- مصلی‌نژاد، محمدعلی؛ اولادحسین، محمدجواد و دورودی، مجتبی (۱۴۰۱). «یادمان‌نیشته‌هایی از دوران اسلامی در نقش رستم»، *کارنامه پارسه- پاسارگاد*، زیر نظر حمید فدایی، تهران: داریوش (در دست انتشار).
- مکنزی، دیویدنیل (۱۳۹۰). *فرهنگ کوچک زبان پهلوی*، ترجمه مهشید میرفخرایی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- نصراله‌زاده، سیروس (۱۳۹۳). «پهلویات کتیبه‌ای ۲: کتیبه سنگ مزار حاجی‌آباد استخر (نقش رستم ۱) و بازخوانی کتیبه تنگ‌جلو (سمیرم ۱)»، *زبان‌شناخت*، س ۵، ش ۲، ص ۱۹۷-۲۱۱.
- نصراله‌زاده، سیروس (۱۳۹۸). *کتیبه‌های خصوصی فارسی میانه ساسانی و پساساسانی (گورنیشته، یادبودی)*، دوره دو جلدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- هرتسفلد، ارنست (۱۹۲۳/۱۹۲۴). *دفتر طراحی*، ج ۸، پیوند دسترسی: https://edan.si.edu/slideshow/viewer/?damspath=/Public_Sets/FS/FSA/FSA_A.06_02.01.07
- Cereti, Carlo.G. and Gondet, Sebastien. 2015. "The Funerary Landscape between Naqš-e Rostam and Estahr (Persepolis Region): Discovery of New Group of Late Sasanian Inscribed RockCut Niches," *Iranica Antiqua* 50, pp. 367-403, DOI 10.2143/IA.50.0.3053526.
- Doroodi, Mojtaba. and Hajiana, Farrokh. 2022. "A Clarification of the terms *Dakhma* and

- Astodān* on the Basis of Literary Records and Archeological Research in Fars Province,” *Persianate Studies* 14, pp.31-56, DOI:10.1163/18747167-BJA10022.
- Gropp, Gerd. 1970. “Bericht über eine Reise in West- und Südiran”, Hinz, W., *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, Band 3, pp.173-230, pl.78-109.
- Huff, Dietrich. 2004. “Archaeological Evidence of Zoroastrian Funerary Practices”, Stausberg, M., *Zoroastrian Rituals in Context*, Vol. CII, pp.593-630.
- Lecoq, Pierre. 1997. *Les inscriptions de la Perse achéménide: Traduit du vieux perse, de l'élamite, du babylonien et de l'araméen*. Paris: Gallimard.
- Schmidt, E. F. (1970). *Persepolis III: The Royal Tombs and Other Monuments*. Chicago.
- Sprengling, Martin. 1953. *Third Century Iran: Sapor and Kartir*. Chicago: University of Chicago Press.
- Trümpelmann, L. “Sasanian Graves and Burial Customs,” in R. Boucharlat and J.-F. Salles, eds., *Arabie orientale, Mésopotamie et Iran méridional: De l'âge du fer au début de la période islamique: Réunion de travail, Lyon, 1982, Maison de l'Orient, Histoire du Golfe: Mémoire*, Paris, 1984, pp. 317-29.